

Wstęp

W książce *W niewoli ciała* Małgorzata Okupnik pisała, iż „choroba zawsze wykraczała poza wymiar cielesny, a w empiryczny byt dysfunkcji somatycznej wpisywano pewne idee (a nawet ideologie) i dodatkowe znaczenia, tworzone mniej lub bardziej adekwatne metafory”¹. Metaforyzowanie choroby, defektu, kalectwa, dysfunkcji psychicznej i somatycznej jest prawdopodobnie tak stare, jak nasza kultura. Chorobę wartościowano różnorodnie i niejednoznacznie: bywały choroby „upokarzające” i „uwznioślające”, elitarne i egalitarne, typowo męskie i takie, które przypisywano przeważnie kobietom, były i są choroby młodych i starych, a nawet bogatych i biednych. Były i są choroby modne i niemodne, wstydlive, przemilczane oraz takie, o których opowiada się publicznie. Pojęcie choroby najczęściej utożsamiano z tym, co negatywne, wzbudzające lęk lub odrazę, jednak pole semantyczne związane z chorobą, kalectwem, dysfunkcją zmieniało się w zależności od aktualnie dominujących koncepcji medycznych oraz kulturowych. Romantyzm i modernizm nobilitowały niektóre choroby i stany patologiczne jako synonimy tego, co nieprzeciętne, czyniąc z nich swoiste „piętno geniusza”.

Narracje dotyczące choroby mogą pełnić różne funkcje, od konstatacji pewnego stanu rzeczy i metafory patologicznych stosunków społecznych po doświadczenia prowadzące do samopoznania i autoterapii, w której poprzez uświadomienie sobie własnej dysfunkcji możliwy jest proces

¹ M. Okupnik, *W niewoli ciała. Doświadczenie utraty zdrowia i jego reprezentacje*, Kraków 2018, s. 117.

ozdrowienia. Choroba byłaby w tym przypadku nie tylko skutkiem określonych bolesnych doświadczeń, lecz również czynnikiem stymulującym powstanie nowej tożsamości.

Autorzy niniejszego tomu analizują motyw choroby w wielu różnorodnych aspektach. Obszar geograficzny, będący obiektem zainteresowań badaczy, których teksty proponujemy Czytelnikowi, to przestrzeń wciąż zmagająca się z doświadczeniem totalitaryzmu, co stanowi niewątpliwie istotny kontekst dla badań nad zagadnieniem choroby. Można nawet powiedzieć, że ów posttotalitarny syndrom sam w sobie jest rodzajem dysfunkcji, a próby jej „uleczenia” można zaobserwować na różnych poziomach współczesnego życia społecznego, politycznego i kulturalnego. Miejsce, jakie motywy stanów chorobowych oraz różnorodnych obrazów dysfunkcji i dezintegracji psychofizycznej zajmują w literaturze państw postradzieckich, związane jest właśnie z doświadczeniem opresyjnej przeszłości. Autorzy niejednokrotnie łączą obraz dysfunkcyjnej cielesności z refleksją nad kondycją doświadczonego traumą społeczeństwa.

Książka jest pokłosiem międzynarodowej konferencji naukowej, którą zorganizowała Katedra Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego w 2020 roku, podczas pandemii COVID-19. Gros zebranych w tomie tekstów dotyczy kultury ukraińskiej. Tematyka ukrajinistyczna łączy się z badaniami nad kulturą Polski, Rosji oraz innych państw obszaru poradzieckiego, na co wskazują autorzy. Większość autorów traktuje chorobę w znaczeniu dosłownym – a więc jako odzwierciedloną w tekście, metaforyzowaną (w mniejszym lub większym stopniu) dolegliwość somatyczną, której znaczenie wykracza daleko poza sferę cielesności i obejmuje szerokie spektrum zagadnień społecznych, w tym związanych z refleksją nad przeszłością interesującego nas obszaru geograficznego. Autorzy trzech tekstów potraktowali jednak chorobę mniej dosłownie i – poszerzając kontekst badań – zdefiniowali ją jako szeroko rozumiane odstępstwo od stanu „normalnego”, zarówno na poziomie jednostkowym, manifestującym się w konstrukcji bohaterów i fabuł literackich, jak i w szerokim kontekście współczesnej ukraińskiej sytuacji politycznej.

Tom otwiera artykuł Iwony Boruszkowskiej, w którym znana polska badaczka patografii dokonuje przeglądu metodologicznych kierunków badań nad zagadnieniem narracji chorobowych oraz wskazuje perspektywy, które otwierają się przed tą, względnie nową u nas, dziedziną humanistyki. Istotne są tu rozważania terminologiczne, które systematyzują

instrumentarium badawcze. Kolejnym jest tekst Marty Kaczmarczyk, dotyczący reprezentacji doświadczenia choroby w literaturze dokumentu osobistego Łesi Ukrainki. Autorka analizuje w nim specyfikę dokumentu osobistego jako narracji szczególnie predestynowanej do wyrażenia traumatycznego doświadczenia utraty zdrowia. Artykuł Pauliny Olechowskiej to literaturoznawcza analiza pokoleniowej specyfiki traumy historycznej, której skutki aktualizują się w dysfunkcjach psychofizycznych osób, które – choć bezpośrednio nie doznały dramatycznych doświadczeń – zostają nimi „zarażone” za sprawą przekazywanych opowieści, postaw i zachowań. Tekst autorki niniejszego wstępu dotyczy pozytywnego aspektu eksploatacji tematyki maladycznej – czyli zauważalnych na gruncie ukraińskiej kultury postaw aktywizmu społecznego łączonego z publikacją skierowanych do czytelnika masowego książek o doświadczeniu utraty zdrowia. Oksana Vyshnevska zabiera Odbiorcę w daleką przeszłość i proponuje analizę motywu ślepoty i odzyskania wzroku w średniowiecznych polskich i dawnoruskich kronikach. Istotny jest również tekst Zinaidy Kosytskiej, w którym badaczka opisuje terapeutyczną funkcję sztuki wycinankarskiej na przykładzie artystów, którzy przeżyli doświadczenie choroby.

Trzy kolejne teksty dotyczące ukraińskiej literatury i sztuk wizualnych układają się w nieco inną narrację, gdyż motyw choroby został w nich potraktowany w sposób metaforyczny – nie odnosi się bezpośrednio do stanu dysfunkcji cielesnej, lecz z zagadnieniami cielesności pozostaje w trwałym związku. Artykuł Feliksa Shteinbuka dotyczy analizy jednej powieści kontrowersyjnego ukraińskiego pisarza – Olesia Uljanenki – w kontekście relacji między chorobą, snem i śmiercią. Hałyna Zhukovska proponuje zaś analizę postaci wiążmy jako wcielenia odstępstwa od przyjętej normy społecznej, a Michał Szymko zwraca się ku zagadnieniu ukraińskiej sztuki współczesnej w kontekście wojny w Donbasie. Bez wątpienia stan wojny, będący zaburzeniem dotychczasowego ładu politycznego i dezintegrujący funkcjonowanie państwa, można interpretować poprzez analogię do stanu chorobowego. Obie sytuacje – na poziomie społeczeństwa i jednostki – stanowią doświadczenie traumatyczne, a usunięcie ich skutków wymaga długotrwałego procesu terapii. Ostatni artykuł wykracza poza przestrzeń Ukrainy, poszerza geografie badań maladycznych na inne państwa obszaru poradzieckiego. Autorka proponuje prześledzenie wątku chorobowego w powieści obyczajowej *Czas kobiet*, autorstwa współczesnej rosyjskiej pisarki Jeleny Czyżowej. Motyw choroby obecny jest

w tym tekście zarówno w sensie dosłownym (jako dysfunkcja cielesna bohaterki), jak i metaforycznym (jako diagnoza stanu świadomości społeczeństwa radzieckiego).

Proponowany tom stanowi jedynie przyczynek do badań problematyki choroby w literaturze oraz kulturze Ukrainy i szerzej – państw obszaru poradzieckiego. Ukraina, pozostając obecnie w stanie wojny, doświadcza kolejny raz traumy, której skutki jeszcze długo będą widoczne w wielu obszarach życia społecznego. Sprawia to, że tematyka związana z szeroko rozumianym zjawiskami maladycznymi staje się w przypadku tego państwa niezwykle aktualna i wykracza poza sferę rozważań akademickich. Jednocześnie warto zauważyć, że problematyka choroby nie została dotychczas na gruncie ukrainoznawstwa opracowana w stopniu wystarczającym. Ukrainoznawcze badania maladyczne stanowią więc wciąż *terra incognita*, której odkrywanie jest wyzwaniem dla badaczy literatury, kultury, sztuki i nauk społecznych.

Marta Zambrzycka